

3/7

STAAFF ELLER KUNGE

Var det Karl Staaff eller Gustaf V som var skyldig till de personliga motsättningarna dem emellan? Herbert Tingsten diskuterar här den gamla tvistefrågan i anslutning till ett nyutkommet arbete av docent Olle Nyman, "Högern och kungamakten 1911—1914".

"OM EJ KONUNGAMAKTEN stöder dem som i första hand hålla på kungamakten, så får den finna sig i att de kunna bli ljunna anhängare och till och med kunna börja, på ett eller annat håll, att tänka på ett annat styrelsesätt." Dessa ord yttrades, enligt Arvid Lindmans anteckningar den 30 september 1911, av förstakammarhögerns ledare Ernst Trygger till kungen under förhandlingarna vid denna tid om lösningen av regeringsfrågan efter de nyss hållna valen. Kungamakten skall vara stark, så länge kungen går högerns ärenden, det är summan av denna rojalism, som ännu precisare tecknats i det tyska slagordet: "Es leb' der König absolut, so lang' er unsren Willen tut."

Citatet bör sammanställas med ett annat, från diskussionerna om statsminister Karl Staaffs störtande i februari 1914. Hugo Hamilton frågade Louis De Geer, tilltänkt som statsminister efter Staaffs väntade fall, om De Geer hos kungen lyckats vinna gehör för sina synpunkter. "Sådant vet man ju icke, ty han får ju ej själv besluta något", svarade De Geer.

Detta var den tid då konservatismens ledare, högerpressen, större delen av överklassen med diktare, militärer, ämbetsmän och affärsmän i spetsen, talade om "det nationella kungadömet" förfall och renässans, om "kungsordet" på borggården den 6 februari 1914, om hur Karlarnas och Gustavernas arvtagare med mod och kraft tog ledningen av "riket". Bakom denna legend,

Karl Staaff talar till arbetariåget 1914.

ännu på många håll omhulad med hängivenhet, stod enkla och ofta både osköna och simpla fakta, handlingar och förhållanden. En intellektuellt obetydlig och moraliskt opålitlig kung, som nära nog till vem som helst, även utländska sändebud, klagade över sin regering och bad om råd hur han skulle bli av med den, som vacklade mellan påtryckningarna från politiska intrigörer, drottningen och prinsarna, hovet och några framfusiga och upplåsta fantaster av Sven Hedins eller löjtnant Benedichs typ. En överklass som på en gång var undersätlig och pockande mot monarken, deras monark, som drevs av önskan att få ett starkt försvar — det var dess heder — men också av fruktan för demokrati och sociala reformer. Kungen blev den bricka i spelet genom vilken man ville hindra, och kanske för några år lyckades hindra, statens och samhällets reformering.

Om detta spel har docent *Olle Nyman*, själv högerman, skrivit en i många stycken utmärkt undersökning: *Högern och kungamakten 1911–1914* (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 15 kronor). Boken är rolig och välskriven, och den ger, såvitt en recensent med ringa kunskaper om det stora källmaterialet kan bedöma det, en objektiv och så långt möjligt fullständig redovisning.

I allt väsentligt bestyrker Nyman den skildring som Axel Brusewitz för sex år sedan gav i sin sista lysande skrift, "Kungamakt, herremakt, folkmakt". Ja, samverkan bakom den Staaffska regeringens rygg mellan högerledarna och Gustaf V var enligt Nymans på delvis nya källor byggda arbete än mera intim och systematisk än Brusewitz framställt den. Från tillkomsten av den liberala regeringen till dess fall efter mindre än två och ett halvt år rådförde sig kungen ständigt med högermans chefer om hur han skulle handla, vad han skulle göra för att motarbeta sin regering, hur han skulle kunna fälla den. Kungen gjorde många andra minst sagt tvekel-

aktiga ting; han hade den tyske ministern von Reichenau som förtrogen och talade även med honom om planerna att komma åt Staaff, han infordrade hemliga yttranden från generalerna, han sökte i samtal med militär och ämbetsmän hetsa mot regeringen. Det mest markanta och för Nymans avhandling centrala var emellertid vad Nyman betecknar som "konspiration (med högerpolitikerna)... mot den sittande ministären". Detta system var, skriver Nyman med obestridd rätt, "stridande inte endast mot parlamentarismen utan även mot konstitutionalismen". Kungen var inte "självständig", som högerman påstod sig önska, men han följde oppositionens, inte den lagliga regeringens råd. Det talades i propagandan mot regeringen på den tiden mycket om otillättna

Gustaf V talar till bonderådet 1914.

förbindelser med främmande makter, om smussel och om grundlagsbrott — den främst skyldige var i själva verket kungen.

Intrigerna eller konspirationen mellan kungen och högern började redan då Staaff skulle träda till efter höstvalen 1911; de fortsatte sedan i fråga om kungadiktamina mot vissa beslut samma år (kungliga reservationer mot de kungliga besluten) och fullföljdes i fall efter fall till borggårdskrisen, som blev konspirationens kulmen och triumf. Av särskilt intresse är Nymans utförliga framställning av två episoder som bidrog att skärpa motsättningarna, affären Ankarcrona 1913 och Faluaffären samma år — då Sven Hedin höll sitt beryktade tal i Dalregementets officersmäss. I båda fallen var den Staaffska regeringen föremål för de våldsamaste anklagelser, helt obefogade efter vad Nyman klart visar.

Det finns skäl att ett ögonblick dröja vid Ankarcronaaffären. Regeringen önskade att som chef för marininstaben ha en officer som i viss mån sympatiserade med dess militärpolitik, amiral Sidner, och kungen gick med på detta. Enligt regeringens förslag skulle samtidigt kustflottans chef W Dyrsen få Sidners plats som chef i Karlskrona och marininstabens dittillsvarande chef, kommandör Ankarcrona, efterträda Dyrsen. Kungen ville emellertid behålla Dyrsen, Lindmans gamle sjöminister, i Stockholm, och på kungens begäran beslöts att Dyrsen skulle få stanna på sin plats och Ankarcrona bli varvschef i Karlskrona. Förflyttningen till denna befattning ansågs av Ankarcrona som en degradering, och han begärde omedelbart avsked. En häftig högerpropaganda tog sig an Ankarcronas sak och anklagade regeringen för att av politiska skäl degradera en självständig och duglig officer. I detta läge svängde kungen och begärde att Sidner skulle avskedas och Ankarcrona återinsättas som chef för marininstaben; självfallet kunde ministären inte gå med på detta. — Det anmärkningsvärda är emellertid främst inte kungens om-

dömeslöshet och hållningslöshet, utan att han lät kampanjen mot ministären fortgå i fallet Ankarcrona utan att till sina högervännar yppa att det just var på hans, kungens, begäran som Ankarcrona sänts till Karlskrona. I sina anteckningar anför Lindman detta fall som ett särskilt starkt bevis på hur illa ministären behandlade kungen. I kungens tystnad finns en lågsinhet som man knappast skulle ha tilltröt honom. Regeringen förhöll sig lojal och mottog det ovetat som borde ha drabbat kungen utan att, tycks det, ens i förtroende till pressen meddela hur det förhöll sig.

Motsättningen mellan Staaff och kungen berodde till stor del på skilda uppfattningar om förhållandet mellan ministär och monark samt slitningar i sakfrågor,

offentliggörande bli klart att kungen övertagit ledningen, om Staaff sade nej måste han avgå. "Ur Tryggers synpunkt", skriver Nyman, var en sådan aktion "en kallblodigt arrangerad fälla eller i bästa fall endast ett led i en för Staaffs räkning iordningställd kapitulationsprocedur". Men trots detta får kungen ett visst erkännande för att han — för tillfället — gick med på Tryggers förslag; "det betyder att Gustav V... lämnat ett bevis för att han verkligen fäste större avseende vid att försvarsfrågan fick en enligt hans mening tillfredsställande lösning än att han blev kvitt Staaff som regeringschef". Det är bra slarvigt tänkt; att tvinga sin fiende till underkastelse måste väl för Gustaf V vara ännu roligare än att avskeda honom.

I det sista sammanfattande och analyserande slutkapitlet i Nymans arbete finns emellertid partier som inte bara står vida lägre än boken i övrigt, utan är verkligt dåliga. Tendensen till konventionalism och välsinne har överväldigat forskaren.

Nyman betonar att de personliga relationerna mellan monark och ministär var "inflammade". "Att det blev så berodde kanske främst på två orsaker, dels på Staaffs person, dels på det inflytande som drottning Victoria och vissa hovkretsar utövade på kungen." Låt oss först stanna vid Staaff. "Staaff uppträdde måhända formellt korrekt mot kung Gustav. Mycket av det som berättats om Staaffs ohövlighet mot kungen kan förmodligen avfärdas som överdrivet skvaller." Varför dessa inskränkande formuleringar: "måhända", "mycket av det", "överdrivet"? Nyman har vid sin sorgfälliga genomgång av allt tillgängligt material inte funnit ett enda fall då Staaff uppträtt inkorrekt eller ohövligt. Han har tvärtom funnit en rad fall då hetsiga beskyllningar mot Staaff just på dessa punkter visat sig vara helt ogrundade, liksom fall då kungen uppträtt inte bara inkorrekt eller ohövligt, utan falskt och tarvligt mot Staaff. Men ändå räcker Nyman — försåtligt och oförbindligt — en räddningens hand åt det gemena skvaller som sedan nära 50 år förföljt Staaff och hans minne.

Men, fortsätter Nyman, "kvar står tillfyllest bevisat att Staaff visade kungen en strävhets och förbehållsamhet, som djupt sårade denne". Sedan kommer det gamla vanliga, "Staaffs brist på smidighet och psykologiskt handlag", hans "kyla... mot kungen", hans sätt, som var "formellt korrekt men kallt, hårt och okänsligt för mänskliga imponderabilia". Det är samma melodi som exempelvis Karl Hildebrand och Ivar Andersson spelat på i sina — till skillnad från Nymans — torftiga och obegåvade arbeten.

Det är möjligt att Staaffs kanthet var besvärande i förhållandet till monarken, det är möjligt att en gemytlig och vänligt munter person kunnat i någon mån blidka majestätet. Men det

särskilt försvarsfrågan. Men härtill kom en personlig fientlighet från kungens sida, som ofta ansetts vara en följd av Staaffs uppträdande.

I det konkreta har docent Nyman på denna punkt inte mycket att berätta, och detta tyder på att det inte heller finns mycket att berätta. Det antyds att Staaff var obenägen att visa kungen det berömda Karlskronatalet i december 1913, men uppgifterna är på denna punkt motsägande, och väsentligt är att Staaff ännu i det sista gjorde ändringar i talet. Kungen klagade den 12 januari 1914 inför högerledarna över att han i fråga om trontalet fått "ett synnerligen oförsämrat meddelande från Staaff", men det brev som det rimligen måste vara fråga om innehåller enligt Nyman "inte någon tillstymmelse till 'oförskämthet'".

Till de få detaljer i Nymans framställning som synes vara subjektivt färgade hör redogörelsen för kungens inställning till ett av Trygger — den i det avgörande skedet mest hänsynslöse hetsaren mot Staaff bland politikerna — vid samma tid framfört förslag. Enligt detta skulle kungen i konselj förklara att andra kammaren borde upplösas på försvarsfrågan; om Staaff gick med på detta skulle det genom kungaförklaringens

4/7

väsentliga är uppenbarligen en annan sak. Hur kan man anklaga Staaff för förbehållsamhet och kyla mot en person som, det visste Staaff, intrigerade och konspirerade mot honom från första dagen till den sista? Vilken underlig uppfattning ligger inte bakom påståendet att kungen blev djupt sårad av Staaffs förbehållsamhet, kungen som utnyttjade varje förtroende från Staaffs sida till information av högerledarna och andra Staaffs fiender? Om Staaff hade svagheter i sitt förhållande till kungen, var kungen hundra gånger mera skyldig i sitt förhållande till Staaff, det borde vi dock kunna vara överens om.

När det kommer till kungen blir Nymans hållning en annan. Här är kritiken indirekt och ursäktande. Kungen var pinad av neuralgi, framhålls det utförligt; Staaffs magsår får däremot inte vara med i bilden. Och framför allt, kungen var inte ansvarig, utan bara hans rådgivare, drottningen, hovfolket, som kallade statsråden "busar" eller "menedare", och andra. Vilken erbarmelig ursäkt! En kung på mellan 50 och 60 år omtalas som om det vore fråga om en vilseledd yngling. Var det inte kungen som angav tonen, hade denne man, som så anspråksfullt och högtidligt talade om "mitt kungliga värv", "min armé", "min övertygelse", inte auktoritet, nog att upprätthålla en anständig ton bland hovfolket? Hela denna argumentation faller, såvida kungen inte anses ha varit oansvarig, inte i grundlagens, utan i psykiatrins mening.

Jag tog studenten 1914. Miljön i skolan (Nya Elementar), hemmet och umgänget var överklass eller högre medelklass. Den stämning som rådde, bland oss gymnasister, bland lärarna, bland de äldre från tjänstemän till professorer och höga ämbetsmän, var den värsta jag upplevt, inskränkt, okunnig, hatisk, hos den lägre delen av skiktet kryddad av snobberi genom åsiktskorrekthet. Nästan alla trodde förtalet om Staaff, hur han mutats av tsaren, hur han betalade sin villa med ryska rubler, hur han lät kungen dra upp de vid konseljbordet obligatoriska ölflaskorna. Borgarfruarna pratade om de pinliga straff som dessa förrädare borde få. Det talades om fruktan för kriget, men det fanns också en lysten och skamsen längtan till krig. Det väckte entusiasm då en herre påstods ha spottat sjöministern Jacob Larsson i ansiktet på en restaurang, då ett rykte kom att landsortsregementen inkallats för att kväsa arbetarna. Bönderna, annars bondtjuvar eller bondkaniner, blev hjältar då de tågade genom Stockholm till borggården. Löjntanternerna såg sig omkring som om de varit med vid Narva. Kungen omtalades ena dagen som en schajas, andra dagen, då han "handlat", som nationens ledare och rikets värn — alltid skulle det heta riket.

Hur uppkom denna vidrighet, som fångade också kungen, hovet, politikerna, många intellektuella? Nyman säger några ord om na-

tionalismen och statsdyrkan, Norström, Kjellén, Hedin och de andra. Men viktigast, tror jag, är att komma ihåg att det denna gång i så ovanligt hög grad var fråga om en social och politisk maktstrid. Det lilla överhets- och överklass-Sverige levde i förbittring över den allmänna rösträtten, i skräck och samtidigt segerstämning efter storstrejken. Kungen, det var man under alla leverop och kungssånger halvt medveten om, var bara ett skydd mot arbetarnas, socialisternas hot.

Att teckna detta skede i stort, inte som ett stycke personhistoria, är en uppgift som någon av våra främsta historiker eller statsvetenskapare borde ge sig på. Ännu har inte ett försök gjorts.

HERBERT TINGSTEN

Ett argument mot atombomben

som häromdagen skyntade i Morgon-Tidningen och av oss kritiserades har nu i mera preciserad form upptagits av Ny Dag. Här säger man direkt ifrån att i varje fall en borgerlig regering skulle känna sig frestad att genom bristande neutralitet "försätta Sverige i ett läge, där ett här upplagt förråd av atombomber på goda grunder skulle betraktas som en tillgång i de angripande staternas (västmakternas) händer". Tidningen framför alltså nästan öppet ett hot från sin ryska uppdragsgivare att angripa Sverige därest vi till vårt försvar skaffar oss atomvapen, trots att Ryssland redan är i besittning av massor av dylika vapen av långt effektivare slag än dem Sverige kan tänkas få. Man får ändå hoppas att den socialdemokratiska pressen inte skall gå över på den linjen och alltså liksom kommunistorganen hävda att Ryssland har rätt att anfalla oss om vi får ett effektivt försvar.